

Natuur.focus

Afgiftekantoor
9099 Gent X
P209602

Toelating – gesloten verpakking

Retouradres: Natuurpunt,
Coxiestraat 11,
2800 Mechelen

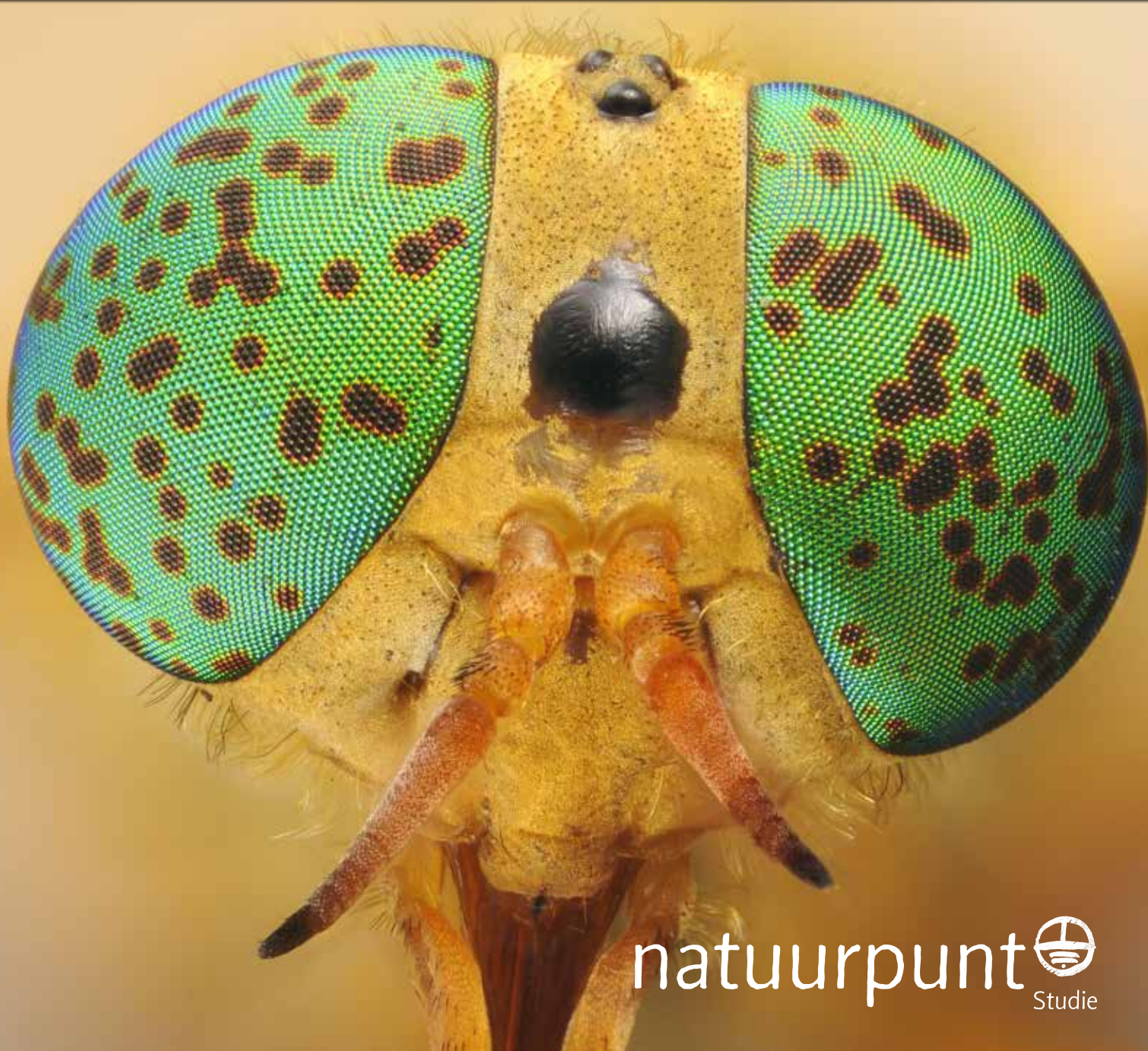
VLAAMS DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT OVER NATUURSTUDIE & -BEHEER – JUNI 2013 – JAARGANG 12 – NUMMER 2
VERSCHIJNT IN MAART, JUNI, SEPTEMBER EN DECEMBER

**60 jaar natuurreservaten
in Vlaanderen**

Heivlinders op de helling

**Oerkreeftjes duiken
opnieuw op in België**

natuurpunt
Studie

60 jaar natuurreservaten in Vlaanderen

Een historische terugblik op het begin

Jos Gysels

De oudste natuurreservaten in België zijn opgericht in het midden van de vorige eeuw. Dat is veel later dan in onze buurlanden en bovendien op een nogal ongewoon moment: in Wallonië tijdens en in Vlaanderen kort na de Tweede Wereldoorlog. Ze kwamen tot stand op initiatief van particuliere verenigingen. Wat waren de motieven voor de oprichting van natuurreservaten? Welk beheer werd er gevoerd? Wie was er welkom? Een korte historiek van de eerste drie Kempische reservaten Snekensvijver, Tikkebroeken en De Zegge.

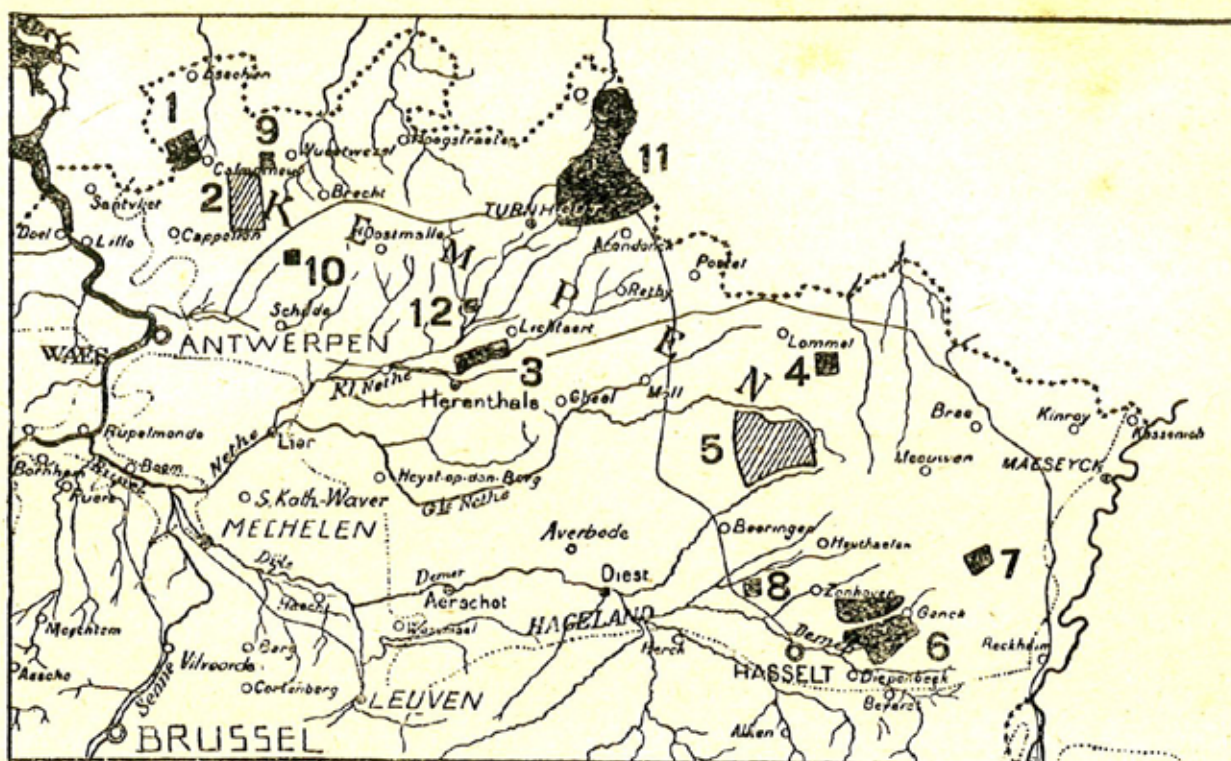

Fig. 12. — DE BELGISCHE KEMPEN.
De gestipte lijn duidt de grens der Kempen aan.
(De te beschermen streken, in 't zwart of in 't grijs).

Kaartje met 'Lijst der standplaatsen, welke in de Kempen voor bescherming in aanmerking komen' van W. Conrad en T. Verschraegen in Leurs (s.d.). Steden en Landschappen. I. De Kempen. Nummers 1 tot 8 zijn overgenomen uit Massart (1912). Nr. 3 is Snekensvijver ('Heide, moerassen en duinen tussen Herentals en Lichtaart'). De auteurs hebben zelf nog vier te beschermen gebieden toegevoegd, onder meer op aangeven van G. De Ridder (1923).

Beter laat dan nooit

Belgische Vogelreservaten kocht in 1953 Snekensvijver, een 20 hectare groot ven met een kokmeeuwenkolonie op de grens van Herentals en Lichtaart (Kasterlee). Het was het eerste reservaat van wat de grootste terreinbeherende vereniging in Vlaanderen zou worden. Ongeveer gelijktijdig verwierf de Koninklijke Maatschappij voor Dierkunde uit Antwerpen (de Zoo) De Zegge in Geel, een deel van het bedreigde Geels Gebroekt, en startte De Wielewaal een aankoopproject in De Tikkebroeken, langs de Rode Loop op de grens van Kasterlee en Oud-Turnhout. Aan de andere kant van Vlaanderen werd in 1952 Het Zwin in Knokke, eigendom van de 'Compagnie Het Zoute' van de familie Lippens, ingericht als privaat natuurreservaat.

Het zuiden van het land was iets vroeger aan zet. In 1942 sloot Ardennes et Gaume een erfpacht voor het behoud van de kalkgraslanden van Torgny (Rouvroy). In 1943 kocht diezelfde vereniging de 'Roches noirs' in Comblain-au-Pont. Dat was laat in vergelijking met onze buurlanden. In Nederland verwierf Natuurmonumenten al in 1906 het Naardermeer en in Duitsland werd de Drachtenfels, een rotspartij langs de Rijn, zelfs al in 1836 aangekocht door de toenmalige Pruisische staat. Het was overigens ook aan een Pruisische wet uit 1907 te danken dat de vallei van de Warche in de Oostkantons (Malmédy), toen nog Duitsland, het eerste beschermd landschap werd in het huidige België.

Erfgoodlandschappen

Toch viel België in de vroege jaren 1900 niet helemaal uit de toon. De noodzaak om naast monumenten ook landschappen te beschermen, zij het in hoofdzaak om esthetische redenen, werd al snel ingezien. De wet 'tot het behoud van de schoonheid der landschappen' kwam in 1911 tot stand en een jaar later kreeg de Koninklijke Commissie voor Monumenten een aparte afdeling landschappen. Maar het was vooral de Wet van 7 augustus 1931 'op het behoud van monumenten en

landschappen' die toeliet om op een systematische manier landschappen te gaan beschermen. Onder deze wet zijn vooral (kasteel)parken, omgevingen van monumenten en geïsoleerde landschapselementen zoals kapelletjes en solitaire bomen beschermd, en jammer genoeg maar weinig aangesloten natuurlandschappen. In de jaren '30 zijn wel de duinen van de Westhoek, het Peerdsbos in Brasschaat en het Zwin beschermd. In 1940 en 1941 kwamen daar De Liereman in Oud-Turnhout, Terlamen en de Bolderberg in Zolder en de Kalmthoutse Heide bij.

Er ontstonden ook al vroeg verenigingen die zich de bescherming van gebieden aantrokken. In 1909 werd de Liga van de Vrienden van het Zoniënwood ('Ligue des Amis de la Forêt de Soignes') opgericht en een jaar later de Vereniging voor Natuur- en Stedenschoon (KVNS). De KVNS zou zich onder meer sterk inzetten voor het behoud van de Kalmthoutse Heide. Naar het voorbeeld van de Franse Ligue pour la Protection des Oiseaux (LPO) zag zelfs het Belgisch Verbond voor de Bescherming van de Vogels (1923) 'het inrichten van toevluchts-oorden en het organiseren van een net van reservaten voor de bescherming van de vogels' (Beaumont 1992) als een van haar taken.

In de Belgische kolonie was men meer baanbrekend. In 1925 werd het Nationaal Albert Park (nu het Nationaal park Virunga in de Democratische Republiek Congo) gesticht, het allereerste nationaal park in Afrika. Graaf Léon Lippens, zelf enkele jaren onderdirecteur van het Albert Park, merkte in 1950 op: 'Op gebied van natuurreservaten, wat bestaat er in België? Wat bestaat er in Vlaanderen? Niets, helemaal niets. Integendeel, in Belgisch Congo zijn we wel op de hoogte en bezitten we prachtige nationale parken, waaronder het Albert Park een der schoonste natuuroorden in de ganse wereld.' Aansluitend verwees hij naar het goede voorbeeld van Nederland, doelend op de vroege realisaties van Natuurmonumenten (Lippens 1973).

Jean Massart, wetenschapper

Jean Massart, professor plantkunde aan de universiteit van Brussel, was de eerste die in het begin van de vorige eeuw vanuit wetenschappelijk oogpunt pleitte voor het oprichten van natuurreservaten. Hij was goed geïnformeerd over de ontwikkelingen in andere landen. In 'Pour la protection de la nature en Belgique', verschenen in 1912, liet hij zien dat 'men in alle beschaaft landen de noodzaak inzag, zowel vanuit wetenschappelijk als esthetisch oogpunt, om de natuur te beschermen'. In Zwitserland, Nederland en Engeland namen vooral private organisaties het voortouw, al dan niet erkend en gesubsidieerd door de overheid. In de Verenigde Staten en Zweden speelde de overheid een belangrijke rol en in Duitsland en Frankrijk functioneerde een gemengd systeem (Massart 1912).

Massart vond dat er ook in België dringend iets moest gebeuren. Zijn voorkeur ging uit naar de bescherming van grote, onaangetaste natuurlandschappen ('parcs naturels') 'waar de invloed van de mens beperkt gebleven was'. Deze gebieden moesten representatief zijn voor de onderscheiden ecodistricten ('districts naturels') en leefgebieden omvatten van karakteristieke soorten, eerder dan van zeldzame soorten. Daarnaast zag Massart kleinere reservaten, van belang voor een of ander aspect en die om educatieve redenen liefst gelegen waren in de buurt van steden. Hij stelde voor om ook een reeks terreinen

Box: Natuurreservaat

Tot het midden van vorige eeuw en deels zelfs nog tot vandaag was natuurreservaat (ook wel natuurreserve) een algemene term voor een stuk waardevolle natuur. Later kwam daar het aspect behoud en bescherming bij. In die betekenis werd het ook opgenomen in het Van Dale-woordenboek editie 1950. Natuurreservaat lijkt vooral een Vlaams woord. Van Dale-woordenboek geeft als synoniem natuurmonument, een begrip dat bij ons nooit echt ingang heeft gevonden.

Natuurreservaat, bosreservaat en natuurpark kregen een juridische betekenis door de Wet op het Natuurbehoud van 1973. Pas vanaf dan kan er sprake zijn van erkende natuurreservaten. Het onderscheid tussen natuurreservaat en bosreservaat is behouden gebleven in het Natuurdecreet en Bosdecreet van de jaren '90. De verschillen zijn evenwel subtiel. De doelstellingen van een bosreservaat (in hoofdzaak te bereiken door 'nietsdoen') sluiten nog het meest aan bij de oorspronkelijke ideeën van Massart.

'Natuurgebieden met wetenschappelijke waarde of natuurreservaten' was in de jaren '70 ook een categorie binnen de groengebieden van de gewestplannen. Wat de duidelijkheid uiteraard niet ten goede kwam.

Natuurpunt heeft het woord natuurreservaat al enkele jaren geschrapt en vervangen door natuurgebied. Dit om de breuk met het verleden te onderlijnen.

Vroege beheerwerken in De Zegge in 1953. (foto: Marcel Verbruggen)

aan te duiden 'die gebruikt konden worden om planten en insecten te verzamelen'. Een derde type van te beschermen gebieden waren de woonplaatsen van zeldzame soorten. Onder zeldzame soorten rekende Massart overigens niet alleen soorten die speciale eisen stelden aan hun leefomgeving, maar bv. ook recente exoten.

Massart stelde dus al voor de Eerste Wereldoorlog voor om naast mooie landschappen, die bescherming verdienden om esthetische redenen, 'wetenschappelijke' reservaten op te richten waarin de natuur aan zichzelf kon worden overgelaten. Dat betekende onder meer: een verbod op jacht, vogelvangst en visserij, op bebossing, op ontwatering en zelfs op het afplaggen van de gronden (!). Gemeenten die niet meer konden beschikken over gemene weidegronden konden hiervoor vergoed worden. Hij stelde een 'persoonlijke en onvolledige' lijst samen van prioritair te beschermen gebieden. Daarvan waren er 26 gelegen in Vlaanderen. Het werk van Massart kreeg in Vlaanderen onder meer bekendheid door het deel over de Kempen in de bekende reeks Steden en Landschappen (Leurs s.d.).

B(N)VR

Belgische Vogelreservaten (sinds 1960: Belgische Natuur- en Vogelreservaten) werd in 1951 opgericht met als specifiek doel 'de vrijwaring der natuurgebieden in België waarvan het behoud verzekerd dient te worden in het belang van de natuurwetenschappen in het algemeen en van de ornithologie in het bijzonder. De middelen die door de vereniging tot het verwezenlijken van haar doel worden aangewend zijn: het verwerven in eigendom van deze gebieden, of in pachtvorm, of het is gelijk op welke andere manier'. Twintig jaar later schreef graaf Léon Lippens, een van de oprichters: 'het was in een ware geest van verzet dat de oprichters van de Belgische Vogelreservaten het plan opvatten de gebeurtenissen niet langer af te wachten, en het bewijs te leveren dat het

privaatinitiatief in staat was om te handelen, daar waar het openbaar bestuur weigerde ook maar iets te ondernemen.' (Lippens 1973).

BVR was in de beginjaren uitgesproken Belgicistisch en koningsgezind. Op de opening van Snekensvijver wapperde hoog de Belgische vlag. Door afstand te nemen van de Vlaamse en volkse vereniging De Wielewaal, slaagde de nieuwe vereniging er wel beter in om kapitaalcrachtige mecenasen aan te spreken. Toch was er in de eerste jaren weinig dat wees op grote vijandigheid tussen beide verenigingen. Tot aan de fusie in 2001 zou BNVR, later Natuurreservaten, de grootste terreinbeheerende vereniging in België blijven, met veruit de meeste gebieden zowel in Vlaanderen als in Wallonië.

De Zegge

De Zegge was de eerste aankoop van BVR in 1952. Maar in geldnood geraakt door de aankoop van Snekensvijver, sprong de Koninklijke Maatschappij voor Dierkunde in Antwerpen (KMDA) bij en kocht de gronden over. De aankoop van De Zegge kwam er door de dreiging van een van de laatste grote landbouwontginningen in Vlaanderen: de drooglegging van het Geels Gebroekt, een 500 hectare groot moeras in de vallei van de Kleine Nete. De ontginning kon niet worden tegengehouden. Gronden werden geruild met de Kleine Landeigendom, waardoor het reservaat iets groter werd (van 18 naar 25 ha). Tegelijk zijn door en op kosten van de Kleine Landmaatschappij werken uitgevoerd om het natuurreservaat te vrijwaren. In 1957 vatte KMDA-directeur Walter Van den Bergh (tevens bestuurder van BVR) het zo samen: 'de strijd om het behoud van ons natuurreservaat 'Zegge' is beslecht. We moesten berusten in een compromis.'

Gelegen middenin een landbouwgebied zou het nog een jarenlange strijd worden tegen verdroging en eutrofiëring. In 1973 werd een grootschalige solidariteitsactie 'Red De Zegge' opgezet om geld in te zamelen voor de uitbreiding van het reservaat. Door de Antwerpse scholen werd meer dan 1 miljoen frank ingezameld. Voor latere uitbreidingen werd een beroep gedaan op De Wielewaal en het Agentschap voor Natuur en Bos (ANB). Het Geels Gebroekt is omgezet in grasland, maar met de boterbergen en melkoverschotten nam al vanaf de jaren '80 het economisch belang van de landbouwontginning af. Modelmelkbedrijven uit de jaren '60 zijn omgevormd tot paardenstallingen. Vandaag wordt geruzied over een ruimtelijk uitvoeringsplan (RUP) dat uitvoering moet geven aan het waterbeheerplan. Niet om natuur te redden of te herstellen, maar voor meer waterberging als 'adaptatie' voor de klimaatwijziging.

Snekensvijver

Op 22 september 1953 kocht BVR bij notaris Jansen in Lichtaart (Kasterlee) 19 hectare 'bosserij en moeras', genaamd Snekensvijver. De kostprijs bedroeg 900.000 frank. In constante prijzen is dat vandaag ongeveer 163.300 euro of 1,14 euro per vierkante meter. De aankoop van Snekensvijver kwam er door een acute bedreiging van verkaveling. De eigenaar, een vastgoedbedrijf uit Brussel, was van plan om drie villa's te bouwen op de strook tussen de vijver en de weg. Het aansluitend domein De Heide (eigendom van notaris Jansen) werd tot 1970 mee beheerd als reservaat, tot de eigenaar de jacht ging verhuren aan een ijsroomfabrikant uit een aanpalende gemeente.

Toegangsbord De Zegge van Dierentuin Antwerpen en Belgische Vogelreservaten in 1955.
(foto: Jos Halsberghe, Zondagsvriend/Gazet van Antwerpen)

Het niet onaanzienlijke bedrag van de aankoop van Snekensvijver werd op een opvallend korte tijd opgehoest. Er bestonden toen nog geen subsidies van de overheid. Wel schonk het provinciebestuur van Antwerpen een eenmalig bedrag van 20.000 frank. Maar verder werd het overgrote deel bijeengebracht door een handvol kapitaalkrachtige mecenasen. In totaal waren er zeven donateurs die een bedrag van 100.000 frank of meer gaven. Bij de schenkers heel wat (in hoofdzaak Franstalig) blauw bloed. De familie Lippens stortte in totaal meer dan 300.000 frank. Vermeldenswaardig zijn verder giften van de Conseil International de la Chasse uit Parijs en de Belgische Sint-Hubertusclub.

De plechtige inhuldiging van het nieuwe reservaat vond plaats op 13 juni 1954. In de voormiddag werd Snekensvijver ingewandeld. 's Middags zat men aan een Kempische koffietafel en volgde een folkloristische voorstelling in Kasterlee. Nadien ging het gezelschap, met voorop de gouverneur van de provincie Antwerpen, naar Kasterlee. Daar werd Keeses Molen ingewijd, een stuk erfgoed gered dankzij de Koninklijke Vereniging voor Natuur- en Stedenschoon.

Tikkebroeken

De Wielewaal werd in 1933 in Antwerpen opgericht als ornithologische vereniging. Later werd het hoofdkwartier naar Turnhout verlegd. In 1946 liet voorzitter Frans Segers zich, naar aanleiding van de inhuldiging van het eerste natuurreervaat van Ardenne et Gaume, positief uit over de oprichting van natuurreervaten. 'Ieder natuurliefhebber, en vooral ieder vogelliefhebber, is overtuigd dat in de toekomst natuurreervaten moeten opgericht worden of dat het wild oerschoon landschap zal verdwijnen en dat vele vogels geen voordelig

midden zullen vinden om te verblijven en hun nesten te bouwen.' Hij informeerde naar de financiering en kon vaststellen dat er door een groot aantal inschrijvers meer was bijeengebracht dan nodig voor de aankoop. 'Niet alleen natuurliefhebbers hadden ingeschreven, maar banken, handels- en nijverheidsinstellingen, kloostergemeenten van mannen en vrouwen, onderwijsgestichten enz. Heel de bevolking had daadwerkelijk medegewerkt om een brok heerlijkheid uit de streek voor de toekomstige geslachten te bewaren.' (Segers 1946).

Zeven jaar later wist De Wielewaal een natuurreervaat te verwerven. 'Sinds vele jaren koesterde de leiding van De Wielewaal het verlangen een eigen natuurreervaat te verwerven. Was De Wielewaal, die de bescherming van de inlandse vogels van bij zijn ontstaan in zijn programma schreef, dat niet aan zichzelf verplicht? Bestond er in heel het land wel een vereniging die daar beter dan zij was voor aangewezen? Daar werd menige boom over opgezet in beperkte vergaderingen en tijdens persoonlijke gesprekken. Herhaaldelijk werden plannen ontworpen, onderhandelingen voor aankoop van geschikte terreinen werden aangeknoopt en eenmaal is de zaak zelfs zoveel als in kannen en kruiken geweest, maar telkens rezen onoverkomelijke moeilijkheden en viel het opzet in 't water. Op het ogenblik dat we dit schrijven is de eerste stap gezet, zijn door De Wielewaal de eerste percelen gekocht van een uitgestrekt gebied, dat we met de tijd helemaal hopen in handen te krijgen.' (Segers 1954).

Voor de aankoop van De Tikkebroeken had De Wielewaal zich in 1953 overigens omgevormd tot een vzw. In de statuten stond vanaf dan uitdrukkelijk dat de vereniging tot doel had 'de kennis en de bescherming van de in het wild voorkomende vogels te bevorderen door alle middelen, o. m. door het oprichten van vogelreservaten'. Het gros van de middelen voor de aankoop van De Tikkebroeken werd door de vereniging (50.000 frank) en de afdelingen (20.000 frank van afdeling Turnhout) zelf opgebracht. Buiten die van pastoor Segers en juffrouw Meyers waren er geen grote private giften. Op een goed jaar tijd werd toch bijna 100.000 frank bijeengebracht. De Tikkebroeken was geen eenmalige grote aankoop maar een aaneenschakeling van kleine verwervingen. De eerste zes percelen in 1953 waren samen amper 1,5 ha groot. Kostprijs: 20.000 frank.

Tikkebroeken ('Mooi hoekje langs de Rode Loop') in 1954.
(foto: R. Vlietinck)

Snepkensvijver met kokmeeuwenkolonie omstreeks 1980.

De Tikkebroeken lag nog meer dan Snepkensvijver en De Zegge geïsoleerd in een cultuurlandschap. En ook in dit gebied zou de waterhuishouding later de meeste zorgen baren: verdroging door grondwaterwinning, ruilverkaveling met de daarmee gepaard gaande rechttrekking en verbreding van de Rode Loop (Smets & Bosmans 1983).

Jos Cuypers, conservator

Jos Cuypers was de eerste conservator van zowel Snepkensvijver als De Zegge (tot 1960). Hij was een echte Kempenzoon, in zijn jeugd 'een onverzadigbaar en berucht vogelrover' (in eigen woorden) en tot op latere leeftijd een verwoed jager. Hij was actief in De Wielewaal, onder meer als ondervoorzitter. Tijdens de oorlog richtte hij in Herentals de lokale Wielewaalafdeling op. Al voor de oprichting van de natuurreservaten gidste hij groepen vogelliefhebbers naar het Zeggegebied en De Snepkensvijver. Maar in 1951 stond hij ook mee aan de wieg van Belgische Vogelreservaten, waarvan hij in 1966 enige tijd voorzitter was.

De functie van conservator werd bij BNVR pas officieel geregeld in 1969. Maar dat veranderde weinig aan de taken: de conservator had vooral veel werk met het ontvangen van bezoekers. Wandelingen zorgden voor wat extra inkomsten. BNVR organiseerde ook kennismakingswandelingen voor de gemeentebesturen uit de omgeving, die naar goede Vlaamse gewoonte afgesloten werden met een 'kleine versterking'. Maar wat een conservator in die periode het meest bezig hield, waren de vele bedreigingen en soms vijandigheid die hij het hoofd moest bieden. Een doorgeknipte omheining, vandalisme en eierenrovers, een kleiduifschieting (in volle broedseizoen) op een aanpalend terrein ... En dan waren er ook nog de jachtactiviteiten bij de burens. Het verhaal ging dat de jagers joegen op speenvarkens die ze loslieten in de dreven. Het vergiftigen van roofvogels, waaronder Wespindieven en zelfs een Bruine kiekendief, kwam veel voor. De waterhuishouding was een andere kopzorg, in de eerste plaats het afvalwater van een aangrenzende rotsierie dat geloosd werd in het reservaat. Het geruzie daarover verstoorde danig de relatie met de burens. De grootste bedreigingen gingen uit van enkele bouwprojecten in de buurt van het reservaat. Zo was

er de uitbreiding van een camping, met illegaal stort, en een aansluitende niet vergunde villaverkaveling. Ook de geplande bouw in 1970 van een motel tegenover het reservaat zorgde voor veel onrust.

In 1985 gaf conservator Cuypers de fakkel door. De vele geleide wandelingen werden hem te veel. Toen zijn opvolger Marinus Esch ermee stopte in 1999, pleitte deze voor het oprichten van een beheerteam. Er werd toch nog een conservator benoemd.

Vogelreservaten

Het heeft bijna een halve eeuw geduurd voor het pleidooi van professor Massart voor de oprichting van natuurreservaten iets tastbaars opleverde. De esthetische landschapsbescherming dobberde tijdens het interbellum wel verder, vooral dankzij de wet op de bescherming van monumenten en landschappen. Maar de wetenschappelijke benadering van Massart had weinig impact. Het leek er zelfs op dat de pioniers uit de jaren 1950 Massart allang vergeten waren. Pas in 1966 zou Sylvester Tys de wetenschappelijke draad weer enigszins opnemen in enkele artikels over het doelmatig beheer van een natuurreservaat en de opdrachten van een terreinbeherende vereniging (Tys 1966).

Massart had vooral een grote verdienste als geobotanicus. De wetenschappelijk meest waardevolle natuurgebieden vormden volgens hem ook de mooiste landschappen. De natuurreservaten van de jaren '50 waren op de eerste plaats vogelreservaten. Belgische Vogelreservaten breidde pas in 1960 haar naam uit tot 'Vogel- en Natuurreservaten' (in 1964 werd heel even de naam 'Nationaal Centrum voor Studie en Behoud van Natuurlandschappen' gebruikt). In de statuten van De Wielewaal uit 1951 is enkel sprake van vogelreservaten. Meestal werd als verantwoording verwezen naar de populariteit van vogels bij het brede publiek. Het beheer en het onderzoek stonden ook volledig in het teken van de avifauna. In 1966 waren er niet minder dan 40.000 gecontroleerde selectieve nestkasten geplaatst (Wille 1965).

Het verleggen van de focus van (avi)faunabeheer naar botanisch beheer kwam pas veel later. Snepkensvijver is daarvan een mooie illustratie. De Kokmeeuwen, eens de trots en bestaansreden van het reservaat, werden later de grote boosdoeners, verantwoordelijk voor het eutrofiëren van het voedselarme Kempisch ven. In de jaren '80 was een deel van de populatie al uitgeweken naar het Zwart Water, een naburig ven in beheer van de Vlaamse Gemeenschap, dienst Natuur. Toen deze in 1990 resoluut koos voor de actieve bestrijding van de meeuwen en enkele jaren later grootscheepse saneringswerken liet uitvoeren, kwam er nog even protest van de conservator van Snepkensvijver. Uiteindelijk deed vooral de sluiting van een groot intercommunaal huisvuilstort in de Netvallei alle kokmeeuwenkolonies de das om.

Vrije reservaten

De aanpak van BNVR en De Wielewaal vertoonde nog meer gelijkenissen. Van bij het begin werd bij BNVR een onderscheid gemaakt tussen de reservaten in eigendom (soms 'integrale reservaten' genoemd) en de zgn. vrije reservaten. Een begrip dat ook door De Wielewaal werd gehanteerd, tot men vanaf 1959 consequent de term ornithologische studiecetra (O.S.C.'s) ging gebruiken. Daarvoor werden overeenkomsten afgesloten met privé-eigenaars en vooral bij De Wielewaal

Jos Cuypers, de eerste conservator van De Zegge en Snekensvijver.

Pastoor Frans Segers voor het 'ornithologisch studiecetrum' in de Tikkebroeken.

ook met openbare besturen. Aan de eigendomsrechten werd niet geraakt, ook niet aan het jachtrecht. Wel verbonden beide partijen zich ertoe alle broedvogels en hun legfels te beschermen (met uitzondering van de kraaiachtigen). De vereniging mocht wetenschappelijk onderzoek verrichten en geleide bezoeken organiseren.

In 1963, tien jaar na de eerste aankoop, had De Wielewaal nog altijd maar twee reservaten in eigendom: De Tikkebroeken (6,5 ha) en De Korhaan (2 ha). Dit laatste was een priv schenking van de voorzitter. Daarnaast waren er 13 O.S.C.'s in Vlaanderen en Brussel, samen ongeveer 1.500 ha. De helft daarvan behoorde toe aan een openbaar bestuur (gemeente, staat, kerkfabriek). Zo had de vereniging onder meer een overeenkomst met de gemeente Oud-Turnhout voor de aanstelling van een conservator voor De Liereman. Nog eens tien jaar later, in het begin van de jaren '70, was de oppervlakte in eigendom gegroeid tot 18 ha. Het ging dan vooral om de uitbreiding van De Tikkebroeken. BNVR beheerde op dat moment 32 gebieden, waarvan 18 in Vlaanderen. Samen 2.030 ha en 75 ha in eigendom, waarvan 38 ha in Vlaanderen: Snekensvijver (20 ha), De Maten in Genk (17 ha) en het Hageven in Neerpelt (1 ha).

Naast dit alles bleef men ervan overtuigd dat de overheid (ook) een rol te spelen had. 'Wij gaan akkoord met de opmerking dat alleen de officiële instanties de verplichting en tevens de middelen hebben om op doeltreffende manier de natuur te beschermen.' (Franckx 1962). Enkele jaren na aankoop van de eerste reservaten door private verenigingen, volgde schoorvoetend ook de centrale overheid. De Hoge Raad voor de Domaniale Natuurreservaten en de Natuurbescherming werd opgericht (1957). Als eerste staatsnatuurreservaten werden de Hoge Venen en De Westhoek aangeduid. Tien jaar later volgde een reeks met De Kalmthoutse Heide (1968) en enkele veengebieden in Wallonië. Begin 1969 bedroeg de totale oppervlakte van de staatsnatuurreservaten 5.626 ha.

Behouden

Inzake actief natuurbeheer liep De Zegge voor op de andere vroege natuurreservaten. In de overeenkomst met de Kleine Landeigendom, die verantwoordelijk was voor de ontginning van het Geels Gebroekt, waren ook inrichtingswerken binnen het reservaat voorzien. De Zegge was ook het eerste natuurreservaat waar professionele werkkrachten werden ingezet,

in dit geval groenarbeiders in dienst van de Zoo. Maar het dilemma waar de vroege natuurbeschermers voor stonden, bleef ook daar bestaan. In de woorden van Jos Cuypers: 'Willen we de Zegge in haar toestand van 20   25 jaar geleden terug hebben, met haar eenden, Dodaarsjes, Meerkoeten, Futen, Woudaapjes, Zwarte sternen, Tureluurs, Grutto's, Kieviten, dan moeten we vissen, turf steken, moer baggeren en magere koeien melken... of iets doen dat een andere naam draagt maar hetzelfde resultaat oplevert. Nochtans, de Zegge is ouder dan twintig of honderd jaar. Honderden jaren geleden lag ze daar ook en ongetwijfeld nog veel ruwer en wilder als nu. [...] Ook die Zegge is destijds gestorven. Daarom is het misschien niet juist een groeiende Zegge als een stervend moeras voor te stellen. Want als de kuilen dichtgroeien met riet, als de kale stukken weide overrompeld worden met zeggegras en biezen, als els en wilg opschieten en hele oppervlakten bedekken, dan nog zullen planten en vogels er een geschikt midden vinden voor hun groei en hun leven. Wij krijgen daarom alle honderd jaar een nieuwe Zegge.' (Cuypers 1953). Bij het aantreden van Marcel Verbruggen, conservator sinds 1960, was de keuze definitief gemaakt. 'Zo groeit de Zegge uit tot een volwaardig reservaat. [...] Het blijft een vaststaand feit dat er in de natuurlijke evolutie van het landschap moet ingegrepen worden, indien we de typische broedvogels van het voormalige Geels Gebroekt willen behouden.' (Verbruggen 1962). Het eerste werkkamp van de Belgische Jeugdbond voor Natuurstudie (BJN), voorloper van JNM, vond er plaats in 1969.

In Snekensvijver zijn ook pas in de jaren '70 voor het eerst op iets grotere schaal beheerwerken uitgevoerd, tijdens zomerkampen van de jongerenvereniging Natuur 2000. Naast heidebeheer werd vooral gagelstruweel teruggedrongen. Voor het eerst werd ook het advies ingeroepen van 'specialisten', zoals Herman Stieperaere en Koen De Smet, het latere hoofd van afdeling Natuur. Maar in 1976 was de liefde van conservator Cuypers voor alle 'academisch geschoolde en hooggeleerde vrienden' (tijdelijk) over. In augustus 1976 stond De Snekensvijver, zoals veel andere Kempische vennen, namelijk 'poederdroog'. En komen er een aantal interne spanningen naar boven. De conservator heeft het in een emotionele brief over 'een nieuwe fantasiestroming, de biologisch-evenwichtspsychose'. En over 'milieufanatikers' die hij verweet dat ze vossen uitgezet zouden hebben.

Wandeling bij de inhuldiging van Snekensvijver in 1954.

Ook in de natuur van De Tikkebroeken is er nauwelijks ingegrepen in de eerste jaren. Al werd wel overwogen om voor de trekvogels een vijver aan te leggen en werd de noodzaak ingezien van het voortzetten van het klassieke hakhoutbeheer. Actief natuurbeheer startte hier in 1978. Eerst dichten van grachten en bouwen van stuwen en nadien hooilandbeheer en kleinschalige plagwerken.

Achter prikkeldraad

In alle natuurreservaten werd in de beginperiode bewaking, de strijd tegen vandalisme en 'eierenrovers', gezien als een van de belangrijkste (beschermings)maatregelen. De overheid werd onder meer verweten dat ze geen toezicht hield in de recent beschermde landschappen zoals de Kalmthoutse Heide. 'Een reservaat is uitsluitend een plaats waar de ongerepte natuur zo veel mogelijk wordt behouden, waar vogels en zoogdieren kunnen wonen en vermenigvuldigen' en daarom moet er 'een strenge en onverbiddelijke hand gehouden worden aan de reglementen, want het volstaat niet reglementen aan een paaltje te hangen, reglementen die nooit gelezen worden en waaraan zich niemand stoort. Waar bomen en planten met rust gelaten worden, in een woord: waar de vernielzucht van de mens wordt aan banden gelegd.' (De Blicke 1951).

Op de toegang tot de natuurreservaten, zowel de eigen als de vrije, werd nauwgezet toegezien. Het gebeurde enkel onder begeleiding of was een privilege voor de gegadigden die aan vogelstudie deden. Er was ook nauwelijks opvang voor bezoekers. Door de afgelegen ligging van De Tikkebroeken werd besloten tot de bouw van een onderkomen, een ornithologisch

studiecentrum. Het moest dienen als 'tehuis voor natuurstudie'. Dit eerste bezoekerscentrum avant la lettre is intussen afgebroken als een zonevreemd gebouw. In 1970 werd ook in De Zegge een biologisch station in gebruik genomen. Veel ambitieuzer ging men te werk in het BNVR natuurreservaat De Blankaart in Diksmuide, waaraan bij de oprichting in 1959 een heuse 'volkshogeschool' en conferentiecentrum verbonden was (Kempynck 1960). Maar dat samengaan tussen natuurbeheer en natuureducatie is tot op heden in Vlaanderen nooit meer geëvenaard.

Vanaf de jaren '80 kwamen er ook financiële middelen voor openstelling en inrichting. In 1989 verzette Natuurreservaten zich nog tegen de bouw van een kijktoren door de gemeente aan de rand van Snekensvijver omdat 'dergelijke voorzieningen enkel voor leden van onze verenigingen vrij te bezoeken zijn'. Maar in 1991 kreeg Snekensvijver toch een kijkwand (op kosten van Stichting Leefmilieu). In 1995 werd die kijkwand weer afgesloten 'wegens onheus gebruik'. In 1999 volgde een (luxueuze) kijkhut. Bij de opening hiervan werd de buurt (een aanpalende villawijk) betrokken. En tegelijk was dat een aanleiding om, ondanks verdeelde meningen, de prikkeldraad te verwijderen.

Milieubescherming

Vanaf het einde van de jaren 1960 en vooral in de jaren 1970 waait er een nieuwe wind. Er kwamen nieuwe terreinbeherende verenigingen, minstens ten dele uit onvrede met het gebrek aan slagkracht van de bestaande. Vzw Durme is in 1969 opgericht, als een actiegroep (van vogelringers!) in het Waasland. Limburgs landschap kwam tot stand in 1971, voor de bescherming van het bedreigde Stamprooierbroek (Kinrooi, Bree). Overal kreeg natuurbeheer meer aandacht. Stichting

Sticker uitgegeven door KMDA voor de fondsenwerving voor de uitbreiding van De Zegge in 1973.

Leefmilieu, opgericht in 1970, subsidieerde volop werkkampen van de Belgische Jeugdbond voor Natuurstudie (BJN), Wielewaaljongeren en Natuur 2000.

In de jaren '70 zijn het niet langer alleen vogels die de dienst uitmaken. Integendeel, planten en vegetaties worden de norm. Zelfs ornithologische vereniging De Wielewaal ging mee met de tijd. In het Europees Jaar van het Natuurbehoud schreef voorzitter Rik Franckx in De Wielewaal 'De studie van de bij ons in het wild voorkomende vogels gaf aanleiding tot het ontstaan en maakt nog steeds het voornaamste doel uit van De Wielewaal. De daaraan verbonden gedachte van vogelbescherming kwam dra meer en meer op de voorgrond. En daar men ook in De Wielewaal de jongste jaren alles ecologisch ging beschouwen, werd dit streven tenslotte uitgebreid tot de integrale natuurbescherming.' (Franckx 1970).

Men maakte zich ook meer zorgen over de gevolgen van milieuvervuiling voor natuur. Zure regen was in die jaren de grote boosdoener, maar ook verdroging. De zomer van 1976 zal in het collectief geheugen gegrift blijven. In 1973 werd de Wet op het Natuurbehoud gestemd. Maar voor de erkenning en de subsidiëring van natuurreservaten is het evenwel nog even wachten, tot het KB van 3 februari 1981. Intussen werd de natuur nog verder teruggedrongen door opeenvolgende ruilverkavelingen 'oude stijl'. In de gemeente Kasterlee gingen tussen 1956 tot 1996 niet minder dan zeven ruilverkavelingen door. De Zegge kreeg te maken met de zelfs door de lokale landbouwers sterk gecontesteerde ruilverkaveling van Geel-Rundsvaart.

Erkenning

De toegenomen publieke belangstelling voor natuur vertaalde zich nog niet onmiddellijk in een sterke groei van ledenaantallen van natuurverenigingen of grotere oppervlakten natuurreservaten. Vanaf de jaren '80 namen de financiële mogelijkheden geleidelijk toe. Erkende terreinbeheerders kregen onder voorwaarden aankoop- en

beheersubsidies voor erkende natuurreservaten. Daarvoor moesten beheerplannen worden opgesteld en rapporten gemaakt. Dat gebeurde aanvankelijk door vrijwilligers. In 1983 kwam Joost Dewyspelaere als gewetensbezwaarde in dienst van Natuurreservaten met als een van zijn eerste opdrachten: het schrijven van een erkenningsdossier en beheerplan voor Snekensvijver. Snekensvijver werd in 1990 erkend als reservaat. De Zegge al in 1985 en Tikkebroeken in 1986.

Van de nieuwe financiële mogelijkheden hebben de drie oorspronkelijke reservaten nauwelijks geprofiteerd. Rond Snekensvijver waren er wel mogelijkheden om aanpalende belangrijke eigendommen te verwerven, met historische gebouwen die omgebouwd konden worden tot bezoekerscentrum. Maar de prioriteiten van Natuurreservaten lagen toen elders. ANB kon een deel van de gronden verwerven, de rest bleef in private eigendom.

Ecologische netwerken

In het eerste Milieu- en Natuurbeleidsplan (MINA-plan) 1990-1995 stond als doelstelling: 'We hebben nood aan een offensief en planmatig natuurbeleid, dat binnen tien jaar een duurzame natuur tot stand kan brengen in: a) een groene hoofdstructuur, b) een ecologische infrastructuur bestaande uit verbindingsselementen, c) een ecologisch aanvaarde milieukwaliteit'. De omzetting van de theorie naar de praktijk zou heel wat voeten in de aarde hebben. Het zorgde in eerste instantie voor veel onrust bij de traditionele gebruikers van de open ruimte. De oorspronkelijke Groene Hoofdstructuur werd dan ook ingekrompen tot een meer bescheiden Vlaams Ecologisch Netwerk (VEN). Uiteindelijk zou vooral de Europese regelgeving de doorslag geven. Er ging steeds meer aandacht naar de Europese speciale beschermingszones (SBZ's).

De Zegge, Snekensvijver en De Tikkebroeken hebben hun plaats gekregen in een of meerdere ecologisch netwerken. De Tikkebroeken maken deel uit van het habitatgebied 'Bos- en heidegebieden ten oosten van Antwerpen'. De Zegge en Snekensvijver liggen in het habitatrichtlijngebied 'Valleigebied van de Kleine Nete met brongebieden, moerassen en heiden'. Voor de prioritair habitats en soorten in deze gebieden zijn intussen instandhoudingsdoelstellingen opgesteld. Sinds januari 2011 loopt een Europees LIFE+-project 'Grootschalig habitattherstel in de Kleine Netevallei. In dat kader wordt momenteel onderzocht of het vervuild slib van de meeuwenkolonie, waar het in de jaren '50 in Snekensvijver allemaal om begonnen was, kan worden opgeruimd ...

Terugblik

Vandaag wordt in Vlaanderen op meer dan 63.000 ha (d.i. ongeveer 4,5% van de oppervlakte) aan actief natuurbeheer gedaan (Demolder & Peymen 2012). Daar worden dan wel bossen en parken met een beheerplan bijgerekend. Iets strikter geïnterpreteerd kan ongeveer 34.000 ha als natuurreservaat beschouwd worden. Rond 1960 waren vijf van de 26 gebieden op de lijst van Massart effectief beschermd als natuurreservaat en vier andere als beschermd landschap. Vandaag zijn ze op enkele kleinere gebieden na allemaal geheel of gedeeltelijk natuurreservaat en maken de meeste ook deel uit van een Europese speciale beschermingszone.

Er is, in elk geval gemeten in hectares, een hele weg afgelegd sinds de oprichting van de eerste natuurreservaten. Of dit voldoende is om de achteruitgang van de biodiversiteit te

stoppen, blijft uiteraard de vraag. Daarnaast is er ook inhoudelijk veel veranderd, wat nog veel moeilijker te evalueren is.

1. De opstart van natuurreservaten in Vlaanderen liet lang op zich wachten. Een element dat hierbij zeker meespeelde was de keuze tussen natuur en erfgoed. Hoewel Massart dat een valse tegenstelling vond, was de nadruk tussen de twee wereldoorlogen toch sterk gaan liggen op landschapsbescherming als onderdeel van een erfgoedbeleid. Toen men na de oorlog startte met natuurreservaten, was de doelstelling dan weer louter natuur- en zelfs nog specifiekere vogelbescherming. Tot vandaag blijven natuur en cultuur vaak nog gescheiden werelden.
2. Aanvankelijk en lang nadien gebeurde de oprichting van natuurreservaten weinig planmatig. De aanleiding tot aankoop was in veel gevallen een of andere bedreiging van het gebied. Mogelijk was dat ook een voorwaarde voor een succesvolle fondsenwerving. Elke reservaat werd op zichzelf bekeken. Ook in de geldende regelgeving wordt de natuurwaarde op perceelsniveau beoordeeld. Een gevolg is dat er, anders dan bij Massart, geen systematisch onderscheid wordt gemaakt tussen verschillende soorten natuurreservaten en dat er ook geen visie bestond op wat de globale doelstelling is.
3. De rol van de verschillende actoren en hun onderlinge relatie is altijd een delicaat punt geweest. Massart wees al op de verschillende aanpak in verschillende landen. Het wantrouwen ten opzichte van de overheid heeft bij ons zeker meegespeeld bij (de fondsenwerving voor) de eerste reservaten. Natuurverenigingen en natuurminnende grondbezitters wisten elkaar aanvankelijk wel te vinden. Later zouden ze elkaar meer als concurrenten zien. Is het omdat de natuurverenigingen kozen voor samenwerking met de overheid? Hoe dan ook is het opvallend dat er, na het niet

erg succesvol experiment met de zgn. vrije reservaten, weinig creatieve vormen van samenwerking zijn opgezet. Grondbezit en de daaraan verbonden rechten en vrijheden bleven voor alle actoren prioritair als middel of als doel.

4. Het natuurbeheer veranderde sterk in de loop van de jaren, onder invloed van gewijzigde omstandigheden, maar vooral door andere inzichten en doelstellingen. Voor Massart was ingrijpen in de natuur per definitie uit den boze. De natuur moest beschermd worden tegen elke vorm van menselijk ingrijpen. Bij de oprichting van de eerste vogelreservaten was dat niet veel anders, maar vanaf de jaren '70 ging er een andere wind waaien. De ecosysteembenadering kwam in de plaats van een soortgerichte aanpak die voorheen (in hoofdzaak) gericht was op vogelbescherming. In het natuurbeheer werden in eerste instantie oude landbouwmethoden gekopieerd. Vandaag valt vooral op dat verschillende beheermethoden en doelstellingen naast elkaar gehanteerd worden.
5. De houding tegenover het publiek is ook geëvolueerd. In de eerste jaren was de toegang tot een natuurreservaat iets exclusiefs, dat gebeurde mits goedkeuring en onder begeleiding. Andere bezoekers werden aanzien als potentiële (misschien helaas ook vaak als effectieve) eierenrovers. In het algemeen werd de buitenwereld beschouwd als eerder vijandig en bedreigend. Prikkel draad en verbodsborden bleven nog decennialang de regel. Tot 'natuur voor iedereen' de slogan werd. Natuurreservaten kregen een meer publieke functie. Tegelijk veranderde de rol van de vrijwilligers en de conservator. Er kwamen beheerteams die de plaats innamen van de alomtegenwoordige conservator. Vrijwilligers kregen ook steeds meer te maken met de professionalisering van het natuurbeheer, wat ook weer nieuwe uitdagingen met zich meebrengt.

AUTEUR:

Jos Gysels is diensthoofd Educatie en Beweging van Natuurpunt. Hij is redacteur van Natuur.focus.

CONTACT:

Jos Gysels, Natuurpunt Educatie en Museum, Graatakker 11, 2200 Turnhout
E-mail: jos.gysels@natuurpunt.be

Summary:

GYSELS J. 2013. 60 YEARS NATURE RESERVES IN FLANDERS. A HISTORICAL RETROSPECT. NATUUR.FOCUS 12(2): 44-52 [IN DUTCH].
The oldest nature reserves in Belgium were established in the middle of the 20th century. That is much later than in neighbouring countries. They were established on the initiative of private associations that had little confidence in the government. The main motive was not the preservation of the natural heritage, but bird protection. In the beginning the focus was on preservation rather than conservation and management. The concrete history of the first three reserves shows the evolution in the vision on the function of nature reserves.

Referenties:

- Anon. 1977. O.S.C. kontrakt met de eigenaar(s) en de huurder(s). De Wielewaa 43: 252-253.
Anon. 1978. 25 jaar Natuurreservaat 'De Zegge' (1952-1977). Colloquium 'Laagveengebieden: betekenis en behoud'. 25 april 1978. Koninklijke Maatschappij voor Dierkunde van Antwerpen.
Beaumont J.C. 1992. Geschiedenis van het Verbond... (II) 1923. Mens en Vogel 30: 78.
Cuyppers J. 1953. De Zegge. De Wielewaa 19: 199-206.
De Blicq J. 1951. Natuurreservaten. De Wielewaa 17: 249-250.
De Ridder G. 1923. Kempische natuurreserven. Vereniging tot behoud van Natuur- en Stedenschoon. Bulletin nr. 12.
Demolder H. & Peymen J. 2012. Natuurindicatoren 2012. Toestand van de natuur in Vlaanderen: cijfers voor het beleid. Mededeling van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, INBO.M. 2012.2, Brussel.
Flausch A. 1973. Onze reservaten onder de loep. De Belgische Natuur- en Vogelreservaten. 20ste Bulletin: 10-11.
Francx H. 1962. Over de ornitologische studiecentra van de Wielewaa. De Wielewaa 28: 34-38.
Francx H. 1970. Ter overdenking bij het begin van het natuurbeschermingsjaar. De Wielewaa, 36: 97-123.

- Kempynck P. 1960. 'De Blankaart' als Volkshogeschool en Gemeenschapsoord. In: Belgische Natuur- en Vogelreservaten 1960. Het Natuurreservaat De Blankaart. April 1960. Blz. 37-39.
Leurs S. (s.d.) Steden en Landschappen I. De Kempen. Tweede druk.
Lippens L. 1950. Vogelbescherming in België. De Wielewaa 1950: 8-15.
Lippens L. 1973. Voorstelling. De Belgische Natuur- en Vogelreservaten, 20ste Bulletin: 7-9.
Massart J. 1913. Pour la protection de la nature en Belgique. Bull. Soc. roy. bot. Belg. 51 (2ième série) (Vol. jubilaire).
Segers F. 1946. Natuurreservaten. De Wielewaa 12: 131-132.
Segers F. 1954. Voor ons eigen natuurreservaat. De Wielewaa 20: 2-3.
Smets M. & Bosmans B. 1983. Natuurbeheer in De Tikkebroeken. De Wielewaa 49: 183-192.
Tys S. 1966. Het doelmatig beheer van een reservaat. De Wielewaa: 104-112.
Van den Bergh W., 1957. We moesten berusten in een compromis. Zoo 22: 134-135.
Verbruggen M. 1962. Zo groeit 'De Zegge' tot een volwaardig natuurreservaat. Zoo 28: 90-96.
Wille H. 1965. De resultaten van de nestkasten-operatie 1965. De Belgische Natuur- en Vogelreservaten, Bulletin 1965: 30-60.